

ПРОФЕСІЙНО-ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ВЧИТЕЛЯ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ: ЦІЛІСНИЙ ПІДХІД

У статті обґрунтовано, що цілісний підхід до професійно-творчого розвитку є надійною методологічною базою, яка поєднує системний, особистісний, діяльнісний, синергетичний та інші методологічні підходи.

Ключові слова: післядипломна педагогічна освіта, професійно-творчий розвиток, цілісний підхід.

Створення цілісної концепції професійно-творчого розвитку вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти передбачає методологічне осмислення проблеми у світлі нових цілей, сенсів і цінностей освіти як формування “духовного обличчя людини” (С.У. Гончаренко). Умовою успішного наукового пошуку методологічних засад професійно-творчого розвитку вчителя в післядипломному педагогічному процесі є глибока рефлексія, детальний опис і конструювання методів вирішення проблеми, яким присвячено цю статтю.¹

Ми виходимо з положення про те, що професійно-творчий розвиток вчителів має відбуватись на основі єдності певних методологічних підходів, які спираються на відповідні парадигми та зумовлюють методи, способи, засоби здійснення післядипломної освіти педагогів. Таким чином, провідним у дослідженні є поліпарадигмальний підхід, що дає змогу створити цілісну систему вихідних категорій, ідей, положень, категорій та принципів для несуперечливого пояснення логіки професійно-творчого розвитку вчителя, створення наукової основи модернізації післядипломного педагогічного процесу з метою його творчого й духовного збагачення. Такий підхід є оптимальним поєднанням цілісного, системного, діяльнісного, синергетичного, контекстного, гуманістичного, людиноцентрованого, особистісно орієнтованого, культурологічного, аксіологічного, андрагогічного, антропологічного та акмеологічного підходів до післядипломної освіти.

Надійним підґрунтям для дослідження таких складних феноменів, як професійно-творчий розвиток вчителя та система післядипломної педагогічної освіти, є цілісний підхід, який поєднує системний, діяльнісний, синергетичний, особистісний та інші підходи, на що вказують дослідження І.А. Зязюна, В.В. Олійника, Г.П. Щедровицького та ін.

Провідні положення щодо оновлення післядипломного педагогічного процесу на основі системного підходу відображено у працях А.М. Алексюка, Є.С. Барбіної, М.В. Гриньової, Н.В. Кічук, Н.І. Клокар, В.І. Лупич, Л. Нечепоренко, В.В. Олійника, В.В. Пашкова, В. Пекельної, Н.Г. Протасової, В.А. Семиченко, Г.С. Сухобської, Т.І. Сущенко, І.І. Якухно та ін. Акмеологічні теорії розвитку професіоналізму вчителя розглядають О.О. Деркач, Н.В. Кузьміна, В.О. Сластьонін та ін. Синергетичний підхід як методологію сучасної післядипломної педагогічної освіти вивчають В.Ю. Арешонков, М.І. Романенко, Н.Г. Протасова та ін.

Недостатнє висвітлення специфіки професійно-творчого розвитку на засадах цілісного підходу зумовлює актуальність цієї статті та її *мету*: обґрунтувати доцільність цілісного підходу до професійно-творчого розвитку вчителя та розкрити його особливості.

Винятково важливу роль цілісного підходу до вивчення педагогічних явищ підкреслює І.А. Зязюн, на його думку, “необхідність цілісності завжди бажана в реалізації кожного із популярних методологічних підходів, а також, що не менш важливо, цілісності усієї системи цих підходів” [2, с. 22]. Науковець визначає пріоритет уваги до цілісних властивостей досліджуваного феномену, “властивостей, що є бажаним результатом взаємодії у їх сукупності, не тотожних можливостям у їх окремоті” [2, с. 22].

Цілісний підхід є базовим методологічним принципом дослідження професійно-творчого розвитку вчителя як багатоаспектного процесу та системи післядипломної освіти як складноорганізованої системи. Професійно-творчий розвиток вчителя як процес, що відображає становлення фахівця як суб’єкта творчості, самопроєктування та самовдосконалення, характеризується цілісністю, проникненням в усі підструктури особистості, яка накопичує та вивільнює професійні, особистісні, творчі, духовні потенціали. Будучи цілісним явищем, духовний потенціал є запорукою цілісності людини. Так, В.М. Вакуленко розглядає духовність як системоутворювальний елемент людської цілісності.

Системний підхід до вивчення професійно-творчого розвитку вчителів пов’язаний із відображенням розгалуженої структури системи післядипломної педагогічної освіти, складових підсистем, внутрішніх та зовнішніх взаємозв’язків, специфіки входження до більш загальних систем, а також розглядає систему векторів розвитку вчителя як творця й професіонала.

Базуючись на системному підході, ми розглядаємо професійно-творчий розвиток вчителя як процес саморозгортання потенціалів особистості, спосіб самоактуалізації професійного потенціалу вчителя, складовими якого є особистісний, творчий та духовний потенціали у взаємозв’язку “я можу, вмю, здатен”.

Професійно-творчий розвиток, відповідно до наукової позиції Т.О. Кореня, є динамічною, процесуальною системою, в якій виокремлюються певні етапи [4]. Розуміючи професійно-творчий розвиток як самореалізацію потенціалів особистості вчителя в професійній діяльності творчого характеру, ми звертаємося до висновків Е.О. Помиткіна про представленість потенціалів особистості в усіх її підструктурах.

Тому, виокремлюючи структурні компоненти професійно-творчого розвитку вчителя та їх взаємозв’язки, ми звертаємося до теорій В.М. Мясичева, Г.С. Костюка, С.Д. Максименка, А.В. Петровського, К.К. Платонова, І.А. Зязюна, І.Д. Беґа, В.В. Рибалки, О.М. Ткаченко, В.А. Роменця та інших для висвітлення особистісних властивостей, які зумовлюють розвиток, самореалізацію, вчинки вчителя. Як єдине ціле, на думку В.В. Мясичева, особистість репрезентує систему ставлень людини до навколишньої дійсності, систему, яка становить сутність її духовного потенціалу. Потенційне в особистості вчений характеризує як набуті або природжені потенціали реакцій і дій (здібності, знання, навички разом з розумом як потенціалом осмислення ставлень) [7, с. 143]. Він зазначає, що потенціали функціональних можливостей та ставлень особистості вплива-

ють із індивідуального та суспільного досвіду та визначають кожен момент поточної реакції [5, с. 17].

Визначення структури особистості дає змогу охарактеризувати загальні зв'язки між компонентами професійно-творчого розвитку, визначити їх ієрархію (субординацію), подати узагальнену модель професійно-творчого розвитку вчителя як єдиного цілого.

Так, відповідно до концепції особистості Г.С. Костюка, ми розглядаємо свідомість і самосвідомість визначальними компонентами особистості для розвитку духовних, творчих, професійних потенцій. Базуючись на теорії А.В. Петровського, ми зосереджуємо науковий пошук на дослідженні інтраіндивідних, інтеріндивідних та надіндивідних систем особистості як основи розвитку внутрішніх (пізнавальних, ціннісних, емоційних тощо) проявів особистості вчителя, його самовияву в міжіндивідній взаємодії та внесках особистості у створення духовного, творчого, професійного потенціалів інших людей.

На основі цілісного та системного підходів необхідним є не тільки вивчення сутності педагогічних явищ, а й проектування їх розвитку. Розвиток духовності людини, як вважає В.М. Вакуленко, залежить не стільки від ступеня розвитку її компонентів (емоційного, ціннісного, мотиваційного тощо), скільки від міри їх інтеграції. Як свідчать експериментальні дослідження О.М. Ананьєва [1, с. 9], нерівномірність змін у різних підструктурах особистості спричинює внутрішню суперечність, яка запускає механізм їх інтеграції, що забезпечує розвиток як цілісний процес. На нашу думку, професійно-творчий розвиток постає як процес коеволюції – взаємозумовлених змін елементів, складових цілісної системи, що розвивається, на основі механізмів самопізнання, смислоутворення, смислоусвідомлення, самобудівництва тощо.

Утворення та розв'язання внутрішніх суперечностей пов'язане з діяльністю людини. Так суперечності виникають між новими потребами, прагненнями особистості й досягнутим нею рівнем володіння засобами діяльності, необхідної для їх задоволення (випереджальний розвиток мотиваційних аспектів над операційними і змістовими); між новими пізнавальними цілями завданнями та наявними способами дій, між новими ситуаціями й попереднім досвідом учнів, між усталеними узагальненнями та новими фактами; між бажаним і наявним. Усвідомлення цих суперечностей спонукає людину до діяльності, перетворення не тільки об'єктивної дійсності, а й суб'єктивного, внутрішнього світу. Діяльнісну природу суб'єктивних і об'єктивних форм духовності й творчості підкреслює С.Б. Кримський. Враховуючи сформульований С.Л. Рубінштейном принцип єдності свідомості й діяльності, слід наголосити на особливій актуальності діяльнісного підходу як основи професійно-творчого розвитку вчителя. Діяльнісний підхід привносить свої характеристики до цілей і завдань організації післядипломного освітнього процесу, спрямованого на професійно-творчий розвиток вчителів, а саме ставить акцент на необхідності організації діяльності духовного, морально-ціннісного, естетичного, пізнавального плану (відповідно до основних цінностей Добра, Краси та Істини) внутрішнього та зовнішнього вектора. Відповідно до положень діяльнісного підходу, для моделювання професійно-творчого розвитку необхідно урахування структури діяльності, наприклад, змістової (необхідних знань), операційної (відповідних навичок), емоційно-мотиваційної (позитивного ставлення до засвоєння знань та навичок) сторін. У процесі створення

умов для професійно-творчого розвитку та саморозвитку вчителя актуальним є стимулювання як індивідуальної (за О.М. Леонтьєвим), так і спільної (Б.Ф. Ломовим) діяльності. Зумовленість духовного розвитку суспільною природою людини вказує на необхідність розгляду процесів взаємодії суб'єктів освітнього процесу в системі післядипломної освіти як фактора професійно-творчого розвитку вчителя.

Багаторівнева, багатокомпонентна структура професійно-творчого розвитку та залежність його від взаємодії з іншими суб'єктами, обставинами, контекстами й іншими факторами свідчить про необхідність застосування синергетичного підходу як такого, що розкриває особливості спільної дії. Запропонований німецьким вченим Г. Хакеном термін “синергетика” [9] у перекладі з давньогрецької означає “співробітництво, спільна дія”. Синергетика як наука займається вивченням систем, що складаються з багатьох підсистем, які взаємодіють між собою, досліджує процеси у нестабільних системах. Предметом дослідження синергетики є процеси самоорганізації, спонтанного структуроутворення.

Дослідження Н.Г. Протасовою ключових положень синергетичної методології [6] довело, що складноорганізованим системам не можна нав'язувати способи розвитку, а необхідно сприяти їх власним тенденціям розвитку. Ця ідея стала однією з ключових у багатьох концепціях розвитку післядипломної педагогічної освіти, концепціях професійного, духовного та творчого розвитку особистості.

Відповідно до синергетичного підходу, професійно-творчий розвиток постає як синергетична система, яка саморозвивається, однак процес саморозвитку потенціалів особистості вчителя опосередкований зв'язками із зовнішнім світом, взаємодією інтуїтивного і логічного начал. Синергетичний підхід до професійно-творчого розвитку педагога базується на стимулюванні його саморозкриття і самовдосконалення в процесі співробітництва з іншими людьми і самим собою на засадах домінування самоосвіти, самоорганізації, самоуправління. При цьому самоуправління розглядається в контексті вдосконалення й саморозвитку професійного, духовного та творчого потенціалів вчителя, враховуючи його здатність накопичувати і використовувати відповідний досвід.

Професійно-творчий розвиток є відкритою динамічною системою, для якої згубним є “вторгнення” ззовні, атмосфера недовіри, страху, тиску, нездорової конкуренції, однак важливими є сприятливі зовнішні умови, самопідтримка (self-support), створення множинності особистісно значущих, “резонансних зустрічей”, що розширюють простір для міжособистісної інтеграції.

Професійно-творче становлення людини є діалогічним та відбувається шляхом взаємодії, духовної зокрема. Основою розуміння сутності такої взаємодії є дослідження М.С. Каганом сутності духовного сприяння, яке він розглядає як нелінійний синергетичний процес визначення духовних цінностей шляхом вільного вибору певних ідеалів, смисложиттєвих установок, “моделей потрібного майбутнього”, предметів “віри, надії і любові” [3]. Зважаючи на його висновки, ми схилиємося до думки, що в післядипломному педагогічному процесі важливою є відмова від порушення самоорганізаційної домінантності вчителя, чому сприяє міжсуб'єктний діалог. Ми вважаємо, що духовна взаємодія є різновидом міжособистісної взаємодії, взаємовпливом духовних ідеалів, цінностей, переживань, потреб, інтересів, особистісних смислів, що сприяє саморозумінню, само-

будуванню та самоздійсненню духовних, професійних, творчих потенціалів кожного з її учасників в умовах обміну діями, спілкування, саморозкриття та спрямованості один на одного. В процесі духовної взаємодії поєднується особистісне та діяльнісне, відбувається двосторонній, взаємний обмін духовною активністю, духовне єднання.

Процес професійно-творчого розвитку вчителя активно відбувається в ході творчого вирішення професійних проблем, пов'язаних з навчанням і вихованням дитини. Як вказує Є.В. Бондаревська, вчитель має сприяти розумінню дитиною його життєвих цілей і проблем, усвідомленому вибору і прийняттю рішень, самоорганізації та відповідальності. В процесі супроводу духовного сходження дитини відбувається і більш глибоке розуміння вчителем самого себе, власного життя, активізація процесів особистісної самоорганізації.

Процес професійно-творчого розвитку вчителя є цілісною динамічною синергетичною освітньою системою, в центрі якої перебуває особистість вчителя, яка, у свою чергу, є складною самоорганізуючою системою. Для такої системи, яка включає декілька складносистемних компонентів, що утворюють цілісну синергетичну систему, важливим є механізм, який не дає змоги привести систему до руйнування, а саме механізм сумісної діяльності суб'єктів системи, що забезпечує її саморух.

Зміст діяльності викладача системи післядипломної освіти пов'язаний з відображенням і трансляцією спектра ціннісних позицій, який є біфуркаційним; викладач супроводжує вчителя в процесі проходження через точки біфуркації (роздвоєння сценаріїв розвитку системи), вибору одного із можливих аттракторів (сценаріїв розвитку) для зростання рівноваги, досягнення нової якості в рухах динамічної системи при малій зміні її параметрів. Післядипломний освітній процес постає як біфуркаційна модель ланцюжка складних ситуацій вибору між численними варіантами можливих рішень. Особливо якщо справа стосується професійно-творчого розвитку вчителя, який передбачає можливість багатьох варіантів спрямування і поглиблення.

Логіці синергетичного підходу відповідають ідеї про те, що характерною ознакою професійно-творчого розвитку вчителя стає наявність кількох його напрямів; існують можливості організуючого впливу випадковостей, способи виходу з критичних ситуацій, що стимулюють професійно-творчий розвиток, стрибком. Такий “стрибок” змальовує К.Д. Ушинський: “...у невичерпно багатій природі людини існують і такі явища, коли сильне душевне потрясіння, незвичайний порив духу, високе одухотворення – одним ударом винищують закоренілі звички, нібито спалюють своїм вогнем всю попередню історію людини” [8, с. 155].

У процесі професійно-творчого розвитку вчителя важливим є врахування стихійних внутрішніх процесів самовизначення, імпульсивних поривів активності й спонтанних дій. Неможливо передбачити, який саме вплив буде значущим для професійно-творчого розвитку, приведе до “резонансного відгуку”.

У такому освітньому процесі існують можливості виникнення нових зв'язків, тенденцій, властивостей, стосунків, що дають змогу стимулювати професійно-творчий розвиток особистості й групи. Необхідною стає активізація абстрактно-логічних та образно-інтуїтивних, раціональних та ірраціональних способів мислення, нелінійного стилю мислення.

Базуючись на ідеї синергетики про виникнення порядку із хаосу, в процесі професійно-творчого розвитку вчителя слід виходити з позиції “управляти, не управляючи”, підштовхувати малим резонансним впливом на один із власних і сприятливих для людини шляхів духовного, професійного й творчого розвитку за умов активізації самоуправління та самопідтримки. В такому процесі або актуалізуються неорганізовані і спонтанні прояви вчителя, або виникає хаос. Відмова від його подолання стає вимогою до викладача системи післядипломної педагогічної освіти. Навпаки, цей хаос слід перетворювати в підґрунтя, що породжує творчість, інновації, дає можливість перейти до конструктивної діяльності. Синергетичний підхід в процесі організації післядипломної педагогічної освіти дає змогу спонукати особистість, переходити до позицій “освіта як самовідкриття”, “співробітництво із собою та іншими”, що особливо актуально для фасилітації професійно-творчого розвитку педагога.

Слушними є ідеї синергетики, що приводять до висновку про таку необхідну умову сприяння духовному, творчому й професійному розвитку, як вчасність освітніх впливів. Дії викладача системи післядипломної освіти мають бути розпочаті в потрібний час у потрібному місці, щоб його вплив був резонансним, а його результати – неочікуваними та значними.

Отже, можна зробити **висновки** про те, що цілісний підхід до професійно-творчого розвитку є надійним методологічним підґрунтям, яке поєднує системний, особистісний, діяльнісний, синергетичний та інші методологічні підходи; цей підхід створює передумови для подальшої розробки наукової моделі професійно-творчого розвитку вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти.

Список використаної літератури

1. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания : избр. психол. труды / Б.Г. Ананьев. – М. ; Воронеж, 2005.
2. Зязюн І.А. Педагогічне наукове дослідження в контексті цілісного підходу / І. А. Зязюн // Порівняльна професійна педагогіка. – 2011. – Вип. 1. – С. 19–30.
3. Каган М.С. Формирование личности как синергетический процесс / М.С. Каган // Синергетическая парадигма: Человек и общество в условиях нестабильности. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – С. 341–357.
4. Корень Т.О. Професійний розвиток особистості: категоріальне визначення / Т.О. Корень // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України ; [під ред. С.Д. Максименка]. – Миколаїв : ТОВ “Фірма “Ілон”, 2008. – Т. 7: Екологічна психологія. – Вип. 17: Психологія освітнього простору. – С. 86–89.
5. Мясищев В.Н. Психология отношений. Избранные психологические труды / [под ред. А.А. Бодалева] ; вступ. статья А.А. Бодалева. – М. : Изд-во Института практической психологии ; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1995. – 356 с.
6. Протасова Н.Г. Синергетичний підхід до управління інноваційними процесами у післядипломній освіті / Н.Г. Протасова // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи : зб. наук. пр. – К. : Логос, 2000. – С. 281–282.
7. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці : навч. посіб. / В.В. Рибалка. – Одеса : Бакаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
8. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения : в 6 т. / К.Д. Ушинский ; [сост. С.Ф. Егоров]. – М. : Педагогика, 1990. – Т. 5. – 528 с.
9. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М. : Мир, 1980. – 404 с.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2013.

Хаустова О.В. Профессионально-творческое развитие учителя в системе последипломного педагогического образования: целостный подход

В статье обосновано, что целостный подход к профессионально-творческому развитию является надежной методологической основой, которая совмещает системный, личностный, деятельностный, синергический и другие методологические подходы.

Ключевые слова: *последипломное педагогическое образование, профессионально-творческое развитие, целостный подход.*

Khaustova O. Professionally creative development of teacher in the system of post-graduate pedagogical education: integral approach

In the article grounded, that integral approach to professionally creative development is reliable methodological subsoil, which combines the system, personality, activity, sinergistical and other methodological approaches.

Key words: *post-graduate teacher education, professional and creative development, a holistic approach.*